

*В.А.Войналович (Полтава),
Ю.З.Данилюк (Київ)*

З історії створення історико-культурного заповідника на базі комплексу пам'яток м.Чигирина, с.Суботова і урочища Холодний Яр

В березні 1989 року громадськість України схвально зустріла постанову уряду про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи м.Чигирина, С.Суботова і урочища Холодний Яр державним історико-культурним заповідником. Створенню заповідника, який ставив за мету зберегти і донести до поколінь прийдешніх славні сторінки в історії українського козацтва передувала величезна та багатогранна робота здійснена протягом останніх трьох десятиріч.

Восени 1969 р. Українським товариством охорони пам'яток історії та культури була організована спеціальна наукова експедиція з числа фахівців різних галузей науки і культури, яка розглянула безпосередньо на місці питання про пам'ятники і пам'ятні місця Чигиринського району. В ній взяли участь доктор історичних наук О.С.Компан, доктор мистецтвознавства Г.Н.Логвин, письменник О.І.Микитенко, кандидати історичних наук О.М.Апанович, В.Д.Баран, кандидат архітектури С.К.Кілесюк, начальник відділу пам'яток архітектури та монументів Держбуду України Л.І.Граужіс та інші.

На нашу думку, члени наукової експедиції висловили міркування, які не втратили практичного значення і сьогодні. Зокрема, пропонувалося оголосити територію стародавніх міст Чигирин і Суботова - містами-заповідниками, а Холодний Яр - національним заповідником-парком. Вважалось за доцільне провести широкі археологічно-архітектурні та історичні дослідження Богданової гори в м.Чигирині з метою виявлення резиденції Б.Хмельницького, залишків відтворення башт, рову, церкви та інших військових і побутово-господарських об'єктів, садиби Б.Хмельницького в Суботіві, Ільїнської церкви, а також городища і курганів у Холодному Яру.

У висновках експедиції аргументувалась доцільність відтворення на основі наукових досліджень вигляду м.Чигирини і його фортеці як типового середньовічного міста з усіма його атрибутами, реконструкції гетьманської резиденції в Чигирині, що була адміністративно-політичним центром України того часу.

Невідкладного вирішення, на думку вчених, вимагали і проблеми створення Холодно-Ярівського заповідника, визначення його зон, меж, передбачення в ньому комплексу "Коліївщина", з центральним об'єктом - пам'яткою архітектури - Мотронинським монастирем, перетворивши останній на музей гайдамацького руху і Коліївщини.

До реалізації згаданих пропозицій пропонувалось підключити понад 30 республіканських міністерств, відомств, громадських організацій, творчих спілок, наукових закладів, проектних установ.

Вагомий внесок в дослідження і увічнення унікального комплексу пам'яток Черкащини вносило Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Цією громадською організацією було виділено близько 1 тис. крб. на проведення робіт по реставрації Мотронинського монастиря, встановлення ряду пам'ятних знаків. Крім того УТОПІК відшукала близько 60 тис. крб. на здійснення в регіоні фундаментальних археологічних досліджень.

На ініціативі наукової, творчої інтелігенції зважали органи місцевого самоврядування, Міністерство культури, Академія наук, інші республіканські організації.

До уряду України було внесено пропозицію - оголосити територію урочища Холодний Яр державним історико-культурним заповідником обласного підпорядкування; виконкому Черкаської обласної Ради депутатів трудящих доручалося:

- встановити в природі межі державного історико-культурного заповідника;

- впорядкувати на території заповідника тематичний лісопарк, в якому передбачити встановлення пам'ятних знаків на відзначення національно-визвольних рухів XVIII ст., скульптурних постатей найбільш відомих учасників і керівників народних повстань 1734-1768 рр.

Держбуду та Черкаському облвиконкому разом з Міністерством культури України доручалося до 1 червня 1973 р. забезпечити виготовлення генерального плану забудови території урочища Холодний Яр, в якому передбачити розміщення музеїв "Національно-визвольна боротьба українського народу 1734-1768 рр.", встановлення відповідних пам'ятних знаків.

Укрудфонд на замовлення Черкаського облвиконкому мав виготовити пам'ятні знаки на відзначення національно-визвольних рухів XVIII ст., скульптурні постаті Д.Кушніра, С.Наливайка, І.Гонти, М.Залізняка для встановлення їх на території заповідника.

На жаль плани щодо впорядкування пам'ятних місць Черкащини тривалий час залишались на папері. Вони обумовлювались перш за все тими змінами в політичному керівництві України, проведеними в 1972 році. В провину знятому зі своєї посади першому секретареві КПУ П.Ю.Шелесту ставилось, зокрема, хиби в проведенні національної політики. Тому не випадково новообраний секретар ЦК КПУ з ідеології В.Ю.Маланчук завзято став викорінювати "бацили націоналізму", начебто розповсюджені в республіці. Своєрідним вироком роботи по увічненню історії українського козацтва стала доповідна записка В.Ю.Маланчука, С.Д.Безклубенко, А.В.Мяловицького, розіслана членам і кандидатам в члени політбюро ЦК КПУ 20 серпня 1973 рр. В ній, зокрема, вказувалось, що заходи по увічненню українського козацтва набрали непомірного характеру... і "здатні підживлювати націоналістичні та шовіністичні ілюзії і пережитки".

В аргументованих пропозиціях керівництва області, представлених до уряду України 21 червня 1978 р., вказувалось на необхідність провести роботи по благоустрою Замкової гори в Чигирині, заміні у місті пам'ятних знаків, присвячених подіям визвольної боротьби 1648-1654 рр., пов'язаних з перебуванням тут Б.Хмельницького, Т.Г.Шевченка тощо. Висловлювалася тривога з

приводу затримки реставрації Ільїнської церкви - усипальниці Б.Хмельницького, яка на той час тривала вісім років.

У зв'язку з цим урядом республіки було доручено Держплану, Міністерству культури України вжити належних заходів, спрямованих на усунення наявних недоліків і вирішення поставлених проблем.

Рада Міністрів республіки погодилась з заміною ряду пам'ятників Б.Хмельницькому інших обелісків, пам'ятних знаків, меморіальних дошок у Чигирині, виготовлених раніше з недовговічних матеріалів. Черкаському обласному виконавчому комітету було доручено у встановленому порядку впорядкувати історичні місця, пов'язані з найбільш яскравими подіями Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр.

Однак здійснені заходи не вирішували всіх проблем збереження і пропаганди історико-культурної спадщини краю.

Лише в умовах національного і культурного відродження України відкрилися реальні можливості для впорядкування комплексу пам'яток, пов'язаних з історією українського козацтва, перетворення їх у своєрідну національну святиню, засіб самопізнання нашого народу.